

В. Попик, член-кореспондент НАН України, генеральний директор Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського:

«Концептуальні засади розбудови фундаментальної національної електронної бібліотеки «Україніка»¹

<...> Важливою рисою «Україніки», що створюється НБУВ, на наш погляд, має бути поєднання у ній цифрової бібліотеки відсканованих документів, починаючи від самих ранніх рукописних пам'яток та вітчизняних стародруків, з електронною бібліотекою сучасних праць, одержаних від їх авторів та правовласників на підставі договорів відповідно до норм вітчизняного й зарубіжного законодавства про охорону прав інтелектуальної власності. Лише таким чином можна досягти формування цілісного, всебічного ресурсу, який поєднував би минуле України з її сьогоденням. Зрозуміло, така постановка питання є трохи незвичною для бібліотечної практики. Однак ніяких суперечностей тут немає. На думку спеціалістів, ресурси цифрової та електронної бібліотек дійсно мають бути, з одного боку, структурно відокремленими один від одного – відповідно до усталених у світі традицій та вимог чинного законодавства, а з іншого – нерозривно пов'язаними між собою за допомогою пошукових систем. Останнє є вкрай необхідним для комплексного представлення матеріалів з окремих напрямів і проблем, наприклад, історії української козаччини – одночасно у старих оцифрованих документальних виданнях та працях класиків історичної науки й новітніх публікаціях, дослідженнях сучасних вчених, електронні версії яких надані ними для «Україніки».

Тому важливим завданням, з цього погляду, є оптимальне визначення проблемно-тематичного та хронологічного діапазону представленої в електронній «Україніці» літератури. У світовій та вітчизняній практиці формування бібліотеками подібних ресурсів переважає зосередження у них видань, випущених переважно у XVIII–XIX ст., найпізніше – до середини XX ст. Вони скрізь по праву увійшли до класичного фонду національної історико-культурної спадщини, досить широко відображають розвиток наукової думки та видавничої діяльності в минулому. Цифрові ж та електронні версії видань останніх 50–70 років, на які поширюється дія законодавства про охорону прав інтелектуальної власності, публікуються в мережах, як правило, вже не бібліотечними установами, а інформаційними центрами, переважно недержавними, діяльність котрих ґрунтується значною мірою на комерційних засадах, при цьому незрідка – з порушеннями чинного законодавства. Однак, слід враховувати, що не маючи можливості оперативно, на договірних засадах, оприлюднювати в мережі Інтернет літературу останніх десятиліть або адресно

¹ Закінчення. Початок див. Шляхи розвитку української науки. – 2015. – № 6. – С. 99–104.

забезпечувати нею читачів / користувачів інформаційних мереж, зазначені центри не мають змоги (і не ставлять такої мети) належним чином систематизувати книжковий потік, опрацювати його, перетворивши його на справді цілісний знаннєвий ресурс.

Проте, в умовах України й комерційне розповсюдження українознавчої літератури, на жаль, мало спрацьовує – як через загальну недостатність розвитку вітчизняного інформаційного ринку, так і через те, що впродовж багатьох років поспіль зусилля, спрямовані на пропаганду національного надбання, висвітлення історії та культури, поширення знань про Україну, зовсім недостатньо стимулювалися, а інколи навіть стримувалися владними структурами. Майже все, що зроблено у даному напрямі, є результатом подвижницьких зусиль наукових інституцій, освітніх закладів, бібліотек, музеїв, архівів та інших установ культури, громадських осередків, недержавних центрів, організаційні, фінансові й технічні можливості яких є досить обмеженими. Звідси, при всіх безсумнівних досягненнях, – значна розпорошеність електронних ресурсів, відсутність системності й повноти, відчутна фрагментарність їх змістового наповнення.

Виняток становлять, власне, лише масштабні комплексні електронні ресурси, які формуються Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (НБУВ), Інститутом історії України НАН України ² та Національною парламентською бібліотекою України (НПБУ). Концепцію електронної бібліотеки «Культура України», яку створює НПБУ, офіційно затверджено Міністерством культури України ³. Значний інтерес становлять й окремі недержавні інформаційні проекти, насамперед, – електронна бібліотека «Діаспоріана» ⁴ та науково-інформаційний ресурс «Ізборник» ⁵, які теж ґрунтуються на чітко визначених концептуальних засадах.

Окреслені реалії безпосередньо визначають завдання НБУВ з формування національної книжкової колекції «Україніка» як такої, що найбільш повно й системно відображає знання про нашу Батьківщину у всьому їх проблемно-тематичному й хронологічному діапазоні – від давнини до наших днів. Електронна «Україніка», що створюється, жодним чином не повинна бути

² Електронна бібліотека // Інститут історії України Національної академії наук України. – Режим доступу:

<http://www.history.org.ua/?litera&sendBigAsk&year=kvinta&isInst=1&siteBibKat=%D0%97&main>.

³ Концепція нового інтегрованого ресурсу – електронної бібліотеки «Культура України»: Затверджено наказом Міністерства культури України від 29 листопада 2011 р. №1094/0/16-1 // Національна парламентська бібліотека України. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/content.html?id=3>.

⁴ Ізборник: Історія України ІХ–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua>.

⁵ Діаспоріана. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua>.

«антикварною», бо у такому вигляді вона мимоволі нав'язуватиме звернення свідомості українців у минуле. Вона має з однаковою повнотою відобразити як витоки, так і найновіші досягнення у дослідженні Батьківщини. Її завданням є розкриття історичного досвіду нації, проблем сьогодення й сприяння формуванню суспільного погляду у майбутнє – Українського проекту ХХІ ст. Лише у такому вигляді вона відповідатиме сучасним інтелектуальним і духовним потребам суспільства.

Наповнення «Україніки» сучасними документальними та дослідницькими працями є, з огляду на окреслені вище правові проблеми, завданням досить непростим, реалізація якого вимагає постійної наполегливої роботи з авторами та установами-правовласниками. З метою її організації у НБУВ вже створено відділ проблем інтелектуального права у бібліотечній сфері.

Серед науковців існують різні думки стосовно принципів структурування бібліотеки «Україніка». У робочих обговореннях, які постійно відбуваються, висловлюються пропозиції щодо розбудови її на класичних засадах бібліотечно-бібліографічної класифікації або ж на системоутворюючій основі Реєстру національної бібліографії, що уможливило послідовне, рік за роком, або за абеткою назв розкриття надбань українського друку.

Зазначені підходи є важливими для досягнення системності у розбудові електронної «Україніки». Однак, не менш бажаним є максимальне врахування реальних інтелектуальних і духовних інформаційних запитів сучасного вітчизняного й зарубіжного читача, які групуються навколо певної пріоритетної для них тематики. Тому принципи систематизації необхідно гнучко поєднувати із структуруванням ресурсу, що створюється, за проблемно-тематичними напрямками, окремими колекціями. Досягти такого поєднання завдяки сучасним бібліотечним інформаційним технологіям цілком можливо. Зазначене, без сумніву, виведе справу формування фундаментального електронного зібрання, присвяченого Україні, на принципово новий рівень. Цей продукт істотно відрізнятиметься від існуючих у наш час ресурсів, які становлять просте механічне нагромадження документів, позбавлене забезпечення надійними навігаційними можливостями.

Формування у структурі електронної «Україніки» окремих тематичних колекцій дасть змогу виокремити найбільш суттєві для розуміння минулого й сьогодення нашої Батьківщини наскрізні вузлові проблеми та етапи її історичного, економічного, культурного, інтелектуального й духовного поступу, пов'язані, зокрема, з формуванням української нації, генезою та еволюцією національної ідеї, піднесенням суспільно-політичної думки, боротьбою за здобуття і утвердження національної державності, минулим і сучасним науковим, освітнім, культурним розвитком, інтеграцією до українського суспільства етнічних меншин, долею окремих історичних регіонів. Не менш важливим є представлення окремими, але взаємопов'язаними

між собою, проблемно-тематичними блоками літератури про географічні виміри та природні умови України, поступ її продуктивних сил, соціальний і людський розвиток.

Реалізація завдань, пов'язаних з формуванням електронної «Україніки», значною мірою полегшується тим, що чимало тематичних колекцій вже давно започатковані й продовжують систематично поповнюватися. Йдеться, зокрема, про електронну репрезентацію пам'яток старої української рукописної і книжкової спадщини; монографічних праць, наукових збірників, бібліографічних покажчиків і довідників, каталогів та путівників по фондах, біобібліографій, підготовлених вченими і спеціалістами багатьох наукових підрозділів НБУВ під керівництвом акад. НАН України О. С. Онищенко, чл.-кор. НАН України Л. А. Дубровіної, д-рів наук В. Ю. Омельчука, Г. І. Ковальчук, К. В. Лобузіної; раритетів газетного фонду НБУВ (О. А. Вакульчук). Невід'ємною частиною «Україніки» є колекція пам'яток вітчизняної правової думки, яку почала збирати Національна юридична бібліотека, та присвячені сьогоденню науково-аналітичні видання Служби інформаційно-аналітичного забезпечення НБУВ (СІАЗ) й Фонду Президентів України, ресурси яких вже багато років формуються під керівництвом д-ра іст. наук В. М. Горового. Останнім часом дедалі гостріше відчувається необхідність розгортання в структурі «Україніки» окремої колекції українських мемуарів.

Значно розширюють усталені у світовій бібліотечній практиці уявлення про діапазон і змістове наповнення національної книжкової і рукописної колекції віднесення до її складу створених у НБУВ баз реферативної інформації, які розкривають зміст української наукової періодики (Н. Я. Зайченко), сформованих К. В. Лобузіною комплексних багатокомпонентних архівів та колекцій видань і документів, присвячених Т. Г. Шевченку, В. І. Вернадському; фундаментального електронного «Українського національного біографічного архіву», над упорядкуванням якого працює Інститут біографічних досліджень НБУВ (О. М. Яценко, Н. І. Любовець), добірок матеріалів електронних книжково-документних виставок, підготовлених у НБУВ упродовж останніх років.

Плани оцифрування документів з рукописних, книжкових та газетних фондів НБУВ, які у попередні роки склалися дещо хаотично, розрізнено, нині чітко орієнтовані на цілеспрямоване формування найбільш важливих проблемно-тематичних колекцій бібліотеки «Україніка». При цьому особливого значення набуває оптимальне визначення пріоритетних напрямів та послідовних етапів розбудови електронної «Україніки».

До числа першочергових завдань ми відносимо змістове наповнення колекцій, безпосередньо пов'язаних з самою серцевиною національного буття: мовою, самоусвідомленням українства, розвитком української національної ідеї, боротьбою за здобуття та розбудову державності. Однак, це зовсім не

заперечує паралельного започаткування колекцій «другої черги», які важливо вже на початковому етапі позначити як напрями майбутнього перспективного зростання.

Відкриття останніх є доцільним ще й тому, що чималий масив документів оцифровується у НБУВ, в першу чергу, зважаючи на загрозу їх подальшого швидкого фізичного руйнування (крихкість паперу, «затухання» текстів). Найбільше це стосується рукописів та газет, які хоча й зберігаються нині в ідеальних умовах, зазнали впродовж десятків і сотень років різних негативних впливів. Усі наявні оцифровані документи, по мірі їх технічного опрацювання, мають швидко оприлюднюватися.

Варто зауважити, з огляду на те, що формування електронної «Україніки» розраховане на тривалий час, що вона є живим, рухомих організмом, пріоритети її наповнення, безумовно, будуть весь час уточнюватися під впливом еволюції інтелектуальних і духовних запитів громадян, змін дослідницької парадигми українознавства, розвитку суспільно-політичної ситуації. Тому при формуванні ресурсів «Україніки» конче необхідно вивчати й враховувати реальні запити читачів, особливо – думку кваліфікованих експертів, замовлення наукових установ, освітніх закладів, громадських організацій, а також можливості грантової підтримки проекту з боку вітчизняних і зарубіжних фондів, дарування авторами та правовласниками електронних версій видань, призначених для широкого оприлюднення. Складником бібліотеки «Україніка» може бути й репозиторій наданих у її розпорядження авторських матеріалів та рукописів.

Принципове значення має також вибір технічних форматів для публікації в бібліотеці «Україніка» рукописних і друкованих документів. На нашу думку, цілком реалістичним варіантом може бути поєднання використання цілої низки як вільних у доступі і використанні, так і захищених від копіювання форматів. Перші необхідні для якнайповнішого задоволення наукових, освітніх та культурно-інформаційних потреб читачів, для яких зручним у роботі з текстами є копіювання файлів на власні комп'ютери, читацькі пристрої. Другі – покликані забезпечити безумовний захист законних прав НБУВ або інших установ, авторів та правовласників, котрі здійснили трудомістке оцифрування документів, особливо – давніх чи рідкісних, або ж стосовно тих документів, що є результатом їх інтелектуальних зусиль. При цьому з часом формати електронних публікацій можуть змінюватися на більш доступні.

Нарешті, вкрай важливою проблемою, на якій слід наголосити, є залучення до формування електронної «Україніки» установ – партнерів НБУВ, наукового й читацького загалу. Оптимальною умовою для розбудови ресурсу загальнонаціонального значення в сучасній Україні, зважаючи на обмеженість сил, фінансового і технічного забезпечення, могло б стати об'єднання зусиль провідних бібліотек, наукових установ, освітніх закладів. Певний, хоча і

обмежений за своїми масштабами і можливостями, досвід у цьому плані вже нагромадили Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (формування репозиторію наукової періодики), Національна парламентська бібліотека України (електронна бібліотека «Культура України»), Інститут історії України НАН України та деякі інші установи. Йдеться про інтеграцію одержаних від сторонніх організацій електронних документів. Зрозуміло, що за своїми технічними, організаційними, методичними засадами цей досвід багато у чому вже застарів і об'єктивно з часом має поступитися інтеграції ресурсів цілої мережі бібліотечних установ за допомогою систем навігації високого рівня. Фахівці бібліотечно-інформаційної справи давно вже відчують потребу в практичній реалізації таких можливостей. Однак, невдачі зі створенням «Бібліотеки-XXI» свідчать, що цей процес має розвиватися природним шляхом, без примусового адміністрування зверху, а головне, самими бібліотеками, а не поза ними, з неухильним дотриманням норм вітчизняного і світового законодавства про охорону інтелектуальної власності, з максимальним урахуванням інтересів його учасників.

Саме на такий шлях орієнтують провідні наукові бібліотеки України рішення Міжвідомчої координаційної ради з фундаментальних досліджень (грудень 2014 р.), спрямовані на корпоративне об'єднання їх зусиль з метою модернізації бібліотечно-інформаційної справи і розвитку вітчизняного науково-інформаційного простору. Можна сподіватися, що реалізація зазначених підходів сприятиме й втіленню в життя проекту формування фундаментальної електронної бібліотеки «Україніка» як його невід'ємного складника (*Попик В. Концептуальні засади розбудови фундаментальної національної електронної бібліотеки «Україніка» // Бібліотечний вісник. – 2015. – № 2. – С. 6–9).*